

6. Красновский В.Н., Шарбатов Г.Ш. Карманный русско-арабский словарь: Ок. 11000 слов – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1992.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
8. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. – М., 2001.
9. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русский язык, 1915.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986.
11. Реформатский А.А. Лингвистика и поэтика. – М., 1987.
12. Русско-арабский словарь. Сост. В.М.Борисов; под ред. В.М.Белкина. – М., 1967.
13. Этимологический словарь русского языка. – Фасмера, 1986, Т.3.
14. <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue3/Cult2.html>
15. <http://www.tris.ua/arabskiy>
16. <http://slovari.vandex.ru/dict/litenc/article/le1/le1-2121.htm>
17. <http://www.arabic.ru/language/history.html>
18. <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/92138.html>

УДК 81'23

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ УПРАВЛІНЦЯ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В АСПЕКТІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Людмила Кожуховська
(*Переяслав-Хмельницький, Україна*)

У статті аналізується мовленнєва компетенція керівника освітньої установи в сучасних умовах, визначаються основні специфічні риси етнопсихологічної та психолінгвістичної характеристик учасників навчально-виховного процесу, виокремлюються універсальні психолінгвістичні критерії фахівця-управління.

Ключеві слова: мовленнєва компетенція, керівник освітньої установи, психолінгвістичні критерії, навчально-виховний процес.

В статье анализируется речевая компетенция руководителя образовательного заведения в современных условиях, обозначаются основные специфические черты этнопсихологической и психолингвистической характеристик участников учебно-воспитательного процесса, выделяются универсальные психолингвистические критерии профессионала-управленца.

Ключевые слова: речевая компетенция, руководитель образовательного учреждения, психолингвистические критерии, учебно-воспитательный процесс.

In the article the aspects of the linguistic competence of the leader of educational establishment are analysed in modern terms, the basic specific lines of ethnopsychological and psycholinguistic descriptions of the participants of educational process are designated, the universal psycholinguistic criteria of the professional manager are defined.

Key words: speech competence, leader of educational establishment, psycholinguistic criteria, educational process.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науково-практичними завданнями. Актуальні дані етнопсихологічних методик, зокрема вільного асоціативного експерименту, визначають типовий для певної культури й мови “асоціативний профіль”, образ свідомості, що інтегрує в собі розумові й чуттєві знання, в тому числі марковане слово-стимул *розумний*, викликає в респондентів такий ряд асоціацій: *учитель, професор, Еніштейн, науковець, Сократ, Бог, учений, пес, сова* [6, с.71–72]. Універсальність психоментальних установок, характеристик, властивостей, які застосовуються для опису людини, етнокультурної специфіки їх наповнення свідчить про позитивний асоціативний профіль учителя, викладача у колективній свідомості нації.

Актуальність дослідження. Аналіз національно-мовного наповнення слів-стимулів на основі вивчення глибинних концептуальних структур мовної свідомості (О. Тодор, В. Маслова, Т. Вендіна, К. Мізін), виявлення їх психолінгвістичної оцінки сприяють практичному виокремленню й застосуванню результатів психолінгвістичних експериментів для вибору оптимальних психомовленнєвих компетенцій управління освітнього закладу, а тому є актуальними в сучасному освітньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві дослідження етнопсихолінгвістичної специфіки мовленнєвого освітнього дискурсу представлені розробками В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, К.В. Ленець, О.М. Миронюк, С.В.Богдан, О.В. Рогач, Ф.С. Бацевич, В.С.Ващенко, О. Тодор, В. Маслова, Т. Вендіна, К. Мізін та ін.

Метою статті є аналіз аспектів мовленнєвої компетенції керівника освітньої установи в сучасних умовах, визначення основних специфічних рис етнопсихологічної та психолінгвістичної характеристик учасників навчально-виховного процесу, виокремлення універсальних психолінгвістичних критеріїв фахівця-управлінця.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб керувати колективом учителів чи викладачів, замало бути гарним спеціалістом, умілим координатором та організатором. Потрібні фахові психологічні та психолінгвістичні навички сприймання й відчуття як кожного окремого працівника, так і колективу в цілому. Установа на психологічне розуміння, контакт з членами педагогічного колективу потребує індивідуального моніторингу характеру, життєвого досвіду, фахових інтересів (учителі іноземних чи рідної мови, математики, фізики, трудового навчання та ін. мають власний професійний лінгвософський код). Отже, керівникові великого освітнього закладу значення варто надавати психолінгвістичним засадам власної компетенції, зокрема вміння враховувати етноментальні характеристики особистості фахівця – учасника освітньо-виховного процесу. Психолінгвістичний підхід до розуміння мов як світового феномену передбачає усвідомлення мовної особистості у виховному контексті рідної літератури та фольклору, мистецтва, в психолінгвістичній співтворчості та взаємодії з соціумом. Саме проблема “мова як образ світу” виокремлює українознавчий аспект у парадигмі “мова і етнос”. Рідна мова реалізує глибоко внутрішні потреби людини почуватися в гармонії із власним емоційно-психічним світом. Відомий факт відчуття дискомфорту, коли в комунікативний акт вводиться чужа, незнайома мова. Глибоко й усебічно розглядаючи проблему “людина – мова – культура”, О.Потебня велику увагу приділяв психолінгвістичному аспекту. З усього розмаїття лінгвістичних розвідок ученого у його науковому доробку

необхідно виділити найзначніші проблеми: по-перше, дослідження етноміфологем, національно-специфічних образів, які відображають дійсність у дзеркалі етнічних пріоритетів та становлять специфічну форму, що зберігає знання про зовнішній світ і саму людину; по-друге, вивчення питання “мова і нація” в аспекті розуміння ролі мови в процесі духовного та інтелектуального розвитку етносу. Геніальним є здогад О.Потебні про спадковість змісту рідної мови як однієї із складових національного характеру. Неодноразово вчений підкреслював тісний зв'язок між культурою і мовою народу [5, с.17–200].

Спеціальних системних досліджень національно забарвленої лексики сучасної української літературної мови, виконаних на матеріалі сучасних лексикографічних джерел, немає, хоча ця проблема є дуже актуальною, її розв'язання сприяло б відродженню історичної пам'яті, національної свідомості українського народу.

Спостереження багатьох психолінгвістів засвідчують, що культурний компонент чи національна ознака у семантичній структурі слова може виявлятися більшою або меншою мірою, знаходячи своє конкретне втілення в семі національної належності, тобто, коли в словнику є коментар типу: “національний”, “типовий для ... народу”. Вивчаючи психічну своєрідність тієї чи іншої спільноти народу (нації, діалектної групи, частини соціуму), можна встановити емпірично-індуктивним або методом генетичного дослідження те, що називається національною психікою, яка формувалася віками під впливом часо-просторових чинників: расових, географічних (геопсихічних), історичних, соціопсихічних (суспільних), культуроморфічних, глибинно-психічних [2]. Аналіз семантичного наповнення лексичних одиниць показують, що в сучасній українській літературній мові функціонують слова з етнокультурним компонентом, що не зафіксовані словниковою дефініцією, оскільки семи, що надають слову психолінгвістичних національних ознак, не входять до ядра значення. У таких випадках їх треба шукати за межами лексичного поняття, добираючи до значення аналізованого слова семи-супутники, які так чи інакше пов'язані із значенням такого слова. Дослідження психолінгвістичних особливостей українського народу головним чином здійснювалося за працями М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, Д. Чижевського, І. Мірчука, побудовані на порівняннях українського і російського національного характеру. Наприклад, у семантичну структуру лексичного поняття українського слова *хата*, подібно до російського *изба*, входять семи ‘житло селянина’. Етнокультурний і психологічний компоненти лексичного значення слова містяться за межами словникової дефініції у потенційних семах предметної характеристики денотата ‘зовнішній вигляд’, ‘матеріал’, ‘оформлення’, ‘покрівля’, які в українській та російській мовах суттєво різняться. Таким чином, предметно-кваліфікативні характеристики денотатів у зіставлених мовах – “націоналізовані”. Культурна ознака в семантиці українського слова також знаходиться за межами словникової дефініції, у семах, що вказують на матеріал виготовлення предмета, національні ознаки можна виявити при доборі сем, що характеризують зовнішній вигляд одягу, особливості його виготовлення. Слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але потенційно наявний у свідомості і пам'яті носія мови, віднесені до фонотипу. Вони разом із безеквівалентними словами та словами-символами складають шар етнокulturознавчих слів. Такі слова у лінгвістиці дістали назви “країнознавча лексика”, “етнолексемі”, “етнокulturознавча лексика” тощо.

Відомо, що кожний народ буде свій, відмінний від інших, образ світу, щоб показати багатоманітність людського життя під кутом зору, притаманним саме цій спільності. Усвідомлення народної єдності в сенсі спільності думки (мислення), що визначається єдністю мови, є глибоко давнім явищем [1].

Кожна національна мова становить сукупність територіальних діалектів, сьогодні спілкування українців із різних територій інтенсивне, активне, хоч на територіальні діалекти відчутно впливає загальнонаціональна літературна мова, і під дією сучасних засобів масової інформації витворився загальнонаціональний тип українського усного слова, однак у звучанні живої мови нам не важко вловити ознаки походження мовця з певної етнічної території. Етнічна самосвідомість “ущільнює” кожного мовця з територією його народження, походження його батьків, дідів, прадідів. Явище забуття діалектної спорідненості В.Русанівський називав “мовним”. Міграційні процеси й міжмовні етнічні контакти не здатні зовсім знівелювати, стерти закладені в свідомості, в мовній пам’яті, в артикуляційній практиці мовців ознаки первинного мовного зв’язку, утворених у певному етнічному середовищі. За принципом природовідповідності незміряний світ довкілля, схований мовою, виразний у відповідних комплексах понять (концептосфера світу українців), психолінгвальних діях: наприклад, В.Сніжко зауважив, що своєрідний тип рослинності – це обличчя терену, його неповторна ландшафтна аура. Етнопросторові флористичні константи набувають вагомості естетичних знаків національної культури. Мовні знаки – не умовні субститути, замітники речей, за ними досвід, естетична практика соціуму [1] Для наукового пізнання етносистеми певного народу, історичного аналізу мовного явища необхідна ареальна характеристика досліджуваного явища, що відображається на лінгвістичній (етнологічній) карті або систематизована в інших параметрах. У такому дослідженні обов’язково фіксуються співвідношення лексичного центру і периферії, спільних і розірваних ареалів і мікроареалів, інтенференція мовних систем і їх дисперсія тощо. “Історичне прочитання” психолінгвістичних і етнолінгвістичних карт такого типу складна, але важлива справа, що вимагає від дослідників спеціальних знань, спеціальної методики і методології. Це рівною мірою стосується як дослідження мовних матеріалів, так і фольклорних та етнокультурних джерел, адже для визначення генезису й історії народної культури пропонується методологія необхідна більшою навіть мірою, ніж для розв’язання історико-лінгвістичних проблем. У першу чергу це стосується вивчення міфології. Більшість індоєвропейських мов мають відносно давню історичну фіксацію, тобто мали усну й писемну форми мови. Ранні письмові пам’ятки з міфологічними текстами є чи не єдиними історичними джерелами живих мов і етносів. Для їх вивчення застосовуються можливості морфологічного і синтаксичного опису їх структури, парадигматичного і синтагматичного плану змісту. В описі звичаїв і обрядів народу домінуючу роль виконує мовна (вербальна) система знаків, що презентує проблеми семантики, зміст обрядових одиниць. Вивчення вербальної системи носіїв психологічної характерології народу (за О. Кульчицьким) є одним із головних завдань психолінгвістики, цей напрямок мовознавства сприяє розв’язанню цілого ряду проблем із дотичних наук, зокрема психології, етнолінгвістики, етнографії, що є також дотичними до проблеми й покликані вивчати надбання етнокультури, духовної сфери народу в порівняльно-історичному та генетичному аспектах.

Досвід етносу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул, ідіом, зворотів, образів фольклору і символів. Поширеним є застосування прислів’їв і приказок для програмування і пояснення життєвих ситуацій. Мовні картини світу різних народів відрізняються через відмінності в ієрархії цінностей, що в них зафіксовані [3, с.14–15]. Зв’язок мови із психологією етносу тісний і багатогранний. Останнім часом в усьому світі з’явився підвищений інтерес до етикету. Нові перспективи його вивчення відкрилися через використання лінгвістичних і семіотичних аспектів опису та аналізу комунікації і поведінки людини в суспільстві. Інакше кажучи, етикет має виняткову роль у становленні й функціонуванні всієї системи культури певного народу, вивченню й аналізу цього явища присвятили увагу спеціалісти з теорії комунікації, лінгвістики, семіотики, психологи, соціологи, етнографи. З’явилися нові субдисципліни та галузі наукових знань, зокрема паралінгвістика, етнографія спілкування, психолінгвістика, проксемика, кінетика тощо.

Слід розрізняти процес спілкування взагалі від етикетної комунікації як специфічної форми спілкування. Для того, щоб акт спілкування відбувся, потрібно не менше двох осіб, які мають певний комунікативний статус. Під етикетом у такому випадку розуміють сукупність спеціальних прийомів і рис поведінки, за допомогою яких відбувається реалізація, підтримка й обґрунтування ролі комунікативних статусів партнерів у спілкуванні.

Виходячи з того, що етикетні ситуації завжди комунікативні, робимо висновок про принципову діалогічність етикетної поведінки під час спілкування. Етикет завжди передбачає діалог із співбесідником, навіть тоді, коли учасники спілкування розділені часом і простором. Тому розрізняють “епістолярний етикет”, “літературний етикет” тощо. Комунікативні ролі учасників спілкування взаємно зумовлені. Перед початком спілкування кожний партнер вибирає для себе тактику поведінки, ураховуючи стать, вік, соціальне становище, національність, конфесійну належність, родинні зв’язки тощо. Етикет в комунікативному аспекті покликаний забезпечити спілкування “нерівних” з тих чи інших параметрів партнерів, служить своєрідним “механізмом збалансування” у спілкуванні. Чим більше ознак, за якими учасники спілкування не сумісні, тим загальніша потреба дотримуватися обов’язкових відповідних правил. Попри шаблонність етикетних фраз і їх ритуальний характер, мовленнєвий етикет має велике значення для життєдіяльності суспільства і для функціонування мови. Саме в ньому найпомітніше виявляються стан мовної культури, духовні вартості, етичні орієнтації суспільства, характер взаємин між людьми. Це та сфера мови і культури, до якої мають відношення усі члени суспільства. Етикетність спілкування полягає не тільки в нормативному застосуванні формул етикету в стандартних ситуаціях, вона охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Тому етикетність мовлення іноді називають куртуазністю (від франц. – витончений, люб’язний) людського спілкування. Як стверджує Ф.С. Бацевич, етикет спілкування – явище загальнолюдське, водночас йому притаманні етнічні та психологічні риси, спричинені, з одного боку, специфікою природно-кліматичних умов, способами господарювання, контактами з іншими народами, впливом релігії, рівнем культурно-цивілізаційного розвитку, з іншого – вдачею, темпераментом, ментальністю, національним характером народу. Зокрема мовленнєвий етикет українців свідчить про їхню побожність, шану до батьків, до жінки, демократизм, емоційність, естетизм, делікатність тощо [1, с.202].

Основоположний характер для психолінгвістики має розрізнення мови і мовлення. Мова як явище соціальне реалізується у величезній кількості індивідуальних актів мовленнєвої діяльності, що в сукупності становлять мовлення. Етикет теж має своєрідну “мову”, що відображає ідеальну поведінкову норму, й “мовлення” – тобто, сукупність конкретних актів поведінки, причому найвищою мірою психологічно усвідомлених і творчо активних. Хоча ідеальна норма, зафіксована в етикеті, не завжди співпадає з реальною поведінкою особи. Знати норму – не обов’язково її дотримуватися. При певних ситуаціях людина свідомо може порушувати етикетні норми, не дотримуватися їх. Окрім того, культура того чи іншого народу завжди є гетерогенним утворенням, до складу якої входить декілька субкультур. У буденному житті порушення етикетних норм хоча й не схвалюється, але й не спричиняє якихось серйозних наслідків, а через порушення правил церемоніалу можуть бути неприємності. Мова етикету передає цілком визначені, досить специфічні значення. Для цього в мові є система певних стереотипних фраз, словосполучень, слів, що допомагають мовцям дотримуватися певних схем спілкування. У таких стереотипах виражаються соціальних досвід, комунікативні функції партнерів, здійснюються психологічні, етнічні й соціальні ідентифікації. Мовленнєві етикетні формули, як правило, не вносять у комунікативний акт нової логічної інформації, вони є засобами вираження контактовстановлювальної (фатичної) інформації. Вона може засвідчувати соціальний і психологічний стан мовця, ставлення до адресата, традиції певного етносу тощо.

Самобутність кожного народу, поряд з іншими характерними рисами, виявляється в особливостях національної мови, а отже, і в специфіці мовленнєвого етикету, який відображає сукупність найрізноманітніших чинників (соціальних, історичних, психологічних, культурологічних тощо) і є виразником моральності нації, її духовного всесвіту. Етикет у поведінці людей і в мовленні історично змінний. Наприклад, деякі форми ввічливості, які були звичними не лише двісті, а й двадцять років тому, тепер вийшли з ужитку. За етикетними формулами часто можна визначити вік мовця, його професію. Особливі етикетні формули прийняті в середовищі військовиків, у школі між учителями й учнями. Відповідно до комунікативної ситуації підбиралися формули мовленнєвого етикету, що передавали атмосферу психологічних взаємин адресанта з конкретним адресатом, відтворювали справжню ситуацію спілкування. Ці формули залишалися загальноприйнятими, але десемантизованими в конкретній ситуації виразами, своєрідними кліше. Крім фактора адресата, вибір тієї чи іншої формули мовленнєвого етикету залежав від особистих уподобань того, хто говорить. Стійкі формули, у яких закріплено мовленнєвий етикет, мають на меті продемонструвати коректність і доброзичливість до співрозмовника. Мовець у різних комунікативних ситуаціях і до різних адресатів може вживати різні чи однакові етикетні формули. У них певним чином сформульований кодекс морально-етичних норм етносу. Елементи та категорії мовного коду кожної ідіоетнічної мови формують неповторні мовні картини світу, які відрізняються від концептуальних картин світу. Мовленнєвий етикет кожного народу зазнає впливу культур, звичаїв, традицій інших народів, у результаті створюються нові етикетні формули на основі типових моделей української мови, інших слов’янських та неслов’янських мов, а отже, збагачуються й розширюються лексичні й функціональні можливості мовленнєвого етикету народу.

Мовна картина світу, що виявляється, у першу чергу, на лексико-семантичному й синтаксичному рівнях мови, в групі слів і словосполучень, у яких через виразні поняття втілюються риси етносу: географічне місце проживання, громадський побут і звичаї, сім’я і родинна обрядовість, усна народна творчість, мистецтво, вірування, мораль, основні галузі господарства, промисли й ремесла, поселення й житло, національний одяг, традиційні страви, зовнішність, типові внутрішні риси тощо. Тут також передаються й особливості психіки, ментальності, які зокрема О.Кульчицький називає кордоцентричністю, рефлексійністю, споглядальністю, волелюбністю та ін., сформованими під впливом географічних, соціальних, історичних умов життя [3].

Висновки. Етнокультурна та психологічна специфіка певної мови, осмислення мови не лише як способу комунікації, а й способу мислення й сприйняття, способу пізнання світу народом є одним з актуальних питань сучасної психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології та лінгвокраїнознавства, особливо в аспекті формування психолінгвістичної компетенції учасників навчально-виховного процесу, зокрема управлінців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорія Бацевич. – К.: Академія, 2004. – С. 198–202.
2. Ващенко В.С. Українська семасіологія: Типологія лексичних значень / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ: Вид. ДНУ, 1981. – 123 с.
3. Кузьменко О. Принципи троїстості та його відбиття в поезії / Космос древньої України. –К.: Веселка, 1992. – С. 43–67.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / Александр Потебня. – М.: Просвещение, 1963. – Т.3. – 467 с.
5. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Слово и миф. – М.: Учпедгиз, 1989. – С. 17–200.
6. Мізін К.І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі компаративної фразеології) // Мовознавство. – 2008. – №1. – С. 71–72.

УДК 811.161.1’373.611

ЯЗЫКОВОЙ СТАТУС СУБЪЕКТИВНО-ОЦЕНОЧНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

Любовь Летючая
(Переяслав-Хмельницький, Украина)

У статті обґрунтовується мовний статус дериваційної категорії суб’єктивної оцінки сучасної російської мови; розмежовуються поняття суб’єктивної та об’єктивної оцінки, диференціюються терміни “емоційність”, “емотивність” і “експресивність”.

Ключові слова: дериваційна суб’єктивна оцінка, об’єктивна оцінка, емотивність, емоційність, експресивність.